

TAMÁS DÉNES

Kié Petőfi? – a köztéri szoborállítás néhány problémájáról

Bevezetés

A köztéri szoborállítás már régóta hozzátartozik a köztéri kultúrához, többnyire annak egy vitatott, problémás területét képezve meg. Kinek az ügye a köztéri szobrok sorsa? Egyáltalán, kire tartozik felállítása, kiket képvisel, kié is a szobor? Ha ezekre a kérdésekre a válasz, hogy „mindenki”, attól még nem lesz egyszerűbb a helyzet, sőt a viták innen keletkeznek, mert éppen ez a szó jelzi, hogy nehéz pontosan megadni a felelősségeket, a jogkörök tartalmát egy olyan helyzetben, ahol ez a „mindenki” nem tud egyszerre és ugyanolyan minőségben megnyilvánulni. A „mindenki” ebben a vonatkozásban egy közösséget jelent, legyen az falusi, városi, de nagyobb közigazgatási egységek esetében is így van, hiszen nemcsak egy falunak, egy városnak, hanem egy nagyobb közösségnek, egy népnek, egy államnak is lehet emlékezetpolitikája, amelyet különböző társadalmi szervek képviselhetnek. Hiszen az nyilvánvalónak tűnik, egy köztéri szobor helyzete nemcsak esztétikai, művészeti kérdés, hanem társadalmi, emlékezetpolitikai is. A köztéri szobrászat fő célkitűzése az, hogy ami fontos egy társadalomnak, egy közösségnek, abból valamilyen esztétikai érelemben is maradandó szobor keletkezzen. Amikor azt vizsgáljuk, hogyan állítunk köztéri szobrokat, ezáltal arra is választ kapunk, hogyan működik egy helyi közösség. De egy ilyen kutakodás mérvadó a tágabb társadalmi összefüggések megértése szempontjából is. Hogyan tudja egy közösség kifejezni kollektív identitását? Kik jogosultak ennek az identitásnak a formálására, megerősítésére? Milyen tartalmak elfogadhatóak ennek érdekében? Ezek a kérdések jelzik azt a tágabb összefüggést, amelyen belül elhelyezhető és végiggondolható a köztéri szobrászat problémája.

Ez az értekezés nem a maguk általánosságában próbálja felvetni és megválaszolni a fenti kérdéseket. Ehelyett egy lokális szoborállítási kísérletre fókuszál, és az abból levonható tanulságok révén keresi a válaszokat. Illetve megpróbál felvázolni egy olyan keretet, amelyen belül az idekapcsolódó problémák szisztematikusabban vizsgálhatók. Ennyiben a vizsgálódás esettanulmánynak minősül. A feldolgozott eset Romániában, azon belül Sepsiszentgyörgyön, Kovászna megye megyeszékhelyén történt meg a 2022-es évben, és a 2023-as év elején, napjaink megfogytakozó társadalmi vitáihoz képest nagy társadalmi nyilvánosságot, sajtóvisszhangot kapva. Az eset középpontjába egy szoborpályázat áll, amelyet Sepsiszentgyörgy Városának

Tamás Dénes (1975) – egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE, Társadalomtudományi Tanszék, Csíkszereda, tamasden@yahoo.com

<https://doi.org/10.36373/em-2024-4-9>

Önkormányzata a Petőfi-emlékévkapszán hirdetett meg. A pályázat keretében egy egész alakos Petőfi Sándor-szobrot kellett volna megalkotni és elhelyezni Sepsiszentgyörgy egyik közterén. A pályázat a tanulmány befejezésének az időpontjáig azonban nem véglegesítődött, ugyanis a pályázatra érkezett nyertes szoborterv jelentős – elsősorban a közösségi médiában megnyilvánuló – negatív reakciót váltott ki a város lakosaiban, minek következtében az önkormányzat először új pályázatot írt ki, majd ezen a lépésén is módosított, ugyanis társadalmi nyomásra, talán éppen a vita következtében, visszavonta az új pályázatot, ehelyett a nyertes pályázat átalakítására kérte fel a pályázót.

Már a fenti eseményleírásból is kitűnhet, hogy egy többszereplős, több fordulatot tartalmazó esettel van dolgunk, ezeket pedig könnyű lenne a térségünkben gyakran megtapasztalható, a közösségi ügyekkel kapcsolatos szervezetlenség, átgondolatlan-ság számlájára írni. És valóban, lehet innen is szemlélni a dolgokat, de úgy gondolom, ezek a hibák, a kapkodás, az átgondolatlan-ság túlmutat önmagán, művészetfilozófiai, társadalomfilozófiai problémákat hordozva, olyan letisztázatlanságokat, amelyekkel érdemes szembenézni egy autentikusabb, közösségibb szobrászat érdekében. Az értekezés három részből tevődik össze. Először az eset alaposabb bemutatására vállalkozom, ugyanis a mélyre hatolóbb értelmezés feltételezi az eset szerzeágazóbb ismeretét. Utána felvázolom azt az értelmezési keretet, amely lehetővé teszi az esethez kapcsolódó elméleti kérdések felvetését és tárgyalását. A tárgyalások után a konklúziók megfogalmazására kerül sor, amelyek, úgy gondolom, számos mélyebb problémára is utalnak, a modern társadalmak önszerveződésének, illetve a társadalmiság, a közösségi létezés filozófiai kérdéseivel szembesítve minket.

Esetleírás

Fontos jelezni, az elemzett eset leírásához hozzátartozik az a tágabb környezet, történelmi korszak, társadalmi realitás, amelynek keretében sor kerül tájainkon köztéri szobrok állítására. Itt arról a kisebbségi léthez kapcsolódó, poszt-szocialista állapotról kell beszélni, amely alapvetően meghatározza közösségi tetteinket is.¹ A poszt-szocialista korszak a városrendezés szempontjából egy különösen terhelt időszak, hiszen a kommunizmus időszakának a városokat átépítő törekvése egy szinte lehetetlen küldetés elé állította a városokat: újra ki kellett találniuk magukat, egyszerre próbálva megfelelni a valamikor leértékelt múlt (a polgári örökség) és a felgyorsuló jelen kihívásainak (vadkapitalizmus), de úgy, hogy számolni kellett a szocializmus terhes örökségével.² Ennek a törekvésnek egyik lényeges aspektusa a közterek visszafoglalása, amit antropológiai szempontból szimbolikus térfoglalásnak nevez Bodó Julianna és Bíró A. Zoltán szerzőpáros.³ Ennek a szimbolikus térfoglalásnak csak egyik, de lényeges eleme a közösségi szoborállítás, amely egyfajta vírusként

1 | Lásd ehhez: Augustin Ioan–Ciprian Mihali: *Dublu tratat de urbanologia*. Idea Design&Print, Editura Cluj 2009.

2 | Lásd ehhez: Tamás Dénes: Városdesign és identitás: a poszt-szocialista városok példája. *Disegno: a designkultúra folyóirata* 2019. 1–2.

3 | Vö. Bodó Julianna–Bíró A. Zoltán: Szimbolikus térhasználat változó szerepben. *Replika* 2017/5. 147–161.

szabadult el tájainkon az elmúlt három évtizedben. A magyar köztéri szobrászat – állítja Wehner Tibor a magyarországi viszonyokra utalva – a kétezres években is történetiemlékmű- és portréemlékmű-állítási kényszerben van.⁴ Az elmúlt évtizedekben nemcsak Magyarországon, hanem Erdély-szerte s így Sepsiszentgyörgyön is köztéri szobrok sokasága jelent meg, egy világos szándék meglétére utalva. Ezekkel a szobrokkal ugyanis azoknak a XIX. században élő alkotóknak, hivatalnokoknak próbál emléket állítani a város, akiknek a nevéhez valamilyen jelentős intézmény (polgármesteri hivatal, iskola, képtár) működtetése, megalapítása kapcsolható. A hivatalos kommunikáció az „intézményőr” kifejezést használja velük kapcsolatban, miáltal ezek az intézmények egy olyan, mára már ismeretlen szellemiségnek rendelődnek alá, amely a XIX században, a város mérvadó fénykorába létezett.⁵ A közösségi szoborállítás, a fenti irányultságot kiegészítve, a „nemzetmentés” tágabb programjába illeszkedik. Hiszen 1989 előtt a romániai magyar kisebbség számára a nemzeti identitás megélése és kifejezése egy teljesen behatárolt térben történt. Ez változott meg a forradalom után, minek következtében az addig elsősorban a privát térben megélt etnikai identitás átemelhetővé vált a nyilvános terekbe, többek között szobor- és emlékműavatási lázat indítva el.⁶

Ebbe a tágabb trendbe illeszkedik a sepsiszentgyörgyi eset. Petőfi Sándor, a nemzet költője születésének kétszázadik évfordulója kitűnő alkalom Sepsiszentgyörgy városirányítói számára, hogy egy Petőfi-szobor felállításában gondolkodjanak. Fontos már az elején tisztázni, hogy a szoborállítási terv egy civil kezdeményezésre indult. A *Háromszéki Magyar Sajtóért Alapítvány* fordult azzal a kéréssel a helyi önkormányzathoz, hogy a bicentenárium évében kerüljön egy Petőfi-szobor Sepsiszentgyörgy valamelyik főterére. A társulási szerződésben, amelyet az alapítvány a helyi önkormányzattal kötött, az állt, hogy az alapítvány bonyolítja le a szoborállítást, ő fogalmazza meg a kiírást, állítja össze a szakmai zsűrit, természetesen mindezt az önkormányzati képviselők beleegyezésével. Egy ilyen helyzetben általában az önkormányzat a társfinanszírozó, illetve jogi értelemben a tulajdonos, hiszen leltári tárgyként az emlékmű az önkormányzat birtokában lesz.

Azonban maga a felhívás szobrászatilag szinte teljesíthetetlen, lokálpatrióta-felhangokkal terhes. A felhívás szövegéből idézek:

A Petőfi szobornak vagy szoborkompozíciónak eleget kell tennie egy alapvető feltételnek: meg kell jelenítenie Petőfinek a feleségéhez, Szendrey Júliához 1849. július 29-én írott levelében megfogalmazott ragaszkodását Sepsiszentgyörgy városához: „Előbbeni levelemben írtam, hogy Csíkszeredának és Kézdivásárhelynek gyönyörű vidéke van; Sepsiszentgyörgy talán még szebb, a város is jobban tetszik. Majd körülményesebben megvizsgáljuk, ha együtt utazzuk be Háromszéket, mint a fészket rakni akaró fecskék”.⁷

4 | Vö. Wehner Tibor: A köztér/részleges/nyilvánossága. *Új Forrás* 2004/9. 69–78.

5 | Lásd: <http://www.sepsiszentgyorgyinfo.ro/index.php?page=209&pid=840>

6 | Bodó Julianna–Bíró A. Zoltán: *i. m.* 151.

7 | A felhívás teljes szövege itt: <https://www.sepsiszentgyorgyinfo.ro/hirdetesek/palyazati-felhivas-a-petfi-sepsiszentgyorgy-on-szobor-szoborkompozicio-megvalositasara>

A felhívás problematikuságát és elégtelenségét jelzi, hogy ezen kitétel mellett még egyetlen konkrétabb, de művészileg nehezen értelmezhető szempontot neveznek meg, miszerint: a megtervezett műalkotásnak egész alakos, realista ábrázolású, de modern megfogalmazású portré bronzszobornak kell lennie. Nem lehet véletlen, hogy a hat beérkezett pályaműből egyik sem kezdett semmit a fentebb megfogalmazott feltétellel, hiszen nem is igazán lehet erre törekedni egy klasszikus portré keretén belül.

A beérkezett pályamunkákból Gergely Zoltán pályaművét találta a legjobbnak az öttagú, elsősorban szobrászművészekből és művészettörténészekből álló szakmai zsűri. Ez a pályamű a többi szoborterv historizáló stílusához képest sokkal letisztultabb, ahogy az elbírálóbizottság egyik tagja, Vetró András körülírta: kevés eszközzel, a magyarázó, narratív eszközöket nélkülözve válik kifejezővé. De különbözik ez a tervezet az általánban megszokott Petőfi-ábrázolásoktól is, amelyek közül talán a leg-híresebb az 1897-es, Segesváron felállított Köllő Miklós-alkotás.

A szokványos Petőfi-ábrázolásoktól való eltérés az oka annak a közfelháborodásnak, amely a nyertes pályamű kihirdetése után elsősorban a különböző online felületeken megjelenik. A legtöbb komment a szoboralak soványságát, „gizdaságát” kifogásolta, sokan aránytalannak tartották, de legáltalánosabb kifogás, hogy a terv nem hiteles, nem méltó Petőfi eszméjéhez, aki egyszerre „nemzeti hős és ragyogó szellemű költő”, sőt nem hasonlít magára az eredeti Petőfire se. Számos vélemény szerint pedig a városlakókat illeti meg a jog, hogy döntsenek egy köztéri szobor ügyében, hisz a szobor nekik szól, ennyiben az ő értékrendjüket kellene képviselnie.

Ennek a közfelháborodásnak köszönhetően a város vezetősége úgy dönt, hogy eltörli a pályázat eredményét, és új pályázatot ír ki.

Egy szakmai grémium által meghatározott sorrendet soha nem fogok megváltoztatni, de a lakosság véleményét is szeretném figyelembe venni. Ezért az önkormányzat új pályázat kiírása mellett döntött, amely Petőfi Sándor emberi oldalának ábrázolása mellett kiegészül a rá jellemző jegyekkel, részletekkel

– indokolta meg Antal Árpád, Sepsiszentgyörgy polgármestere az új pályázat kiírását. Ennek az új pályázatnak a gondolata azonban már a szakma ellenállásába ütközött, számos helyi művész, volt zsűritag szólalt meg, akik saját szakmai hozzáértésük, hitelük kétségbe vonását látták a döntésben. Ott, ahol a szakmai vélemény figyelembevétele lett volna a legfontosabb, a közvélemény került döntőbírói pozícióba – állítja a már idézett Vetró András. Közben egy tágabb szakmai vita is megnyílt az erdélyi köztérben, számos publicisztika született a kérdésről, illetve egy nyilvános vitára is sor került Kolozsváron, amelyen Sepsiszentgyörgy polgármestere is részt vett, több neves szakember társaságában.⁸ Valószínűleg ezeknek a megszólalásoknak, vitáknak köszönhető, hogy az új pályázat kiírását megint érvénytelenítette az önkormányzat. „Meg kell találnunk azt a keresztmetszetet, amit a szakma is elfogad és az embereknek is tetszik” – fogalmazott Antal Árpád polgármester.⁹ Ez a keresztmetszet azt jelentette, hogy maradt a nyertes

8 | A vita videóanyaga itt érhető el: <https://transtelex.ro/best-of/2023/02/08/kozteri-szobraszat-sepsi-szentgyorgy-transtelex-dialog>

9 | <https://www.sepsiszentgyorgyinfo.ro/hirek/petofi-szobor-amelyet-a-szakma-is-elfogad-es-az-embereknek-is-tetszik>

pályamű, tehát a szakmai zsűri döntése érvényes maradt, de a pályamű módosítására kérték fel a tervezőt, mindezt a lakossági igények és vélemények figyelembevételével. Az is érdekes, hogy a felkérést a helyi tanács RMDSZ frakciója továbbítja Antal Árpád polgármester felé, mint egy olyan aktor, aki a látszat szerint leginkább magára vette a lakossági igények képviselőjét.

Ezzel a mozzanattal zárult a Petőfi-szoborállítási körülötti eseménysor, amely minden lokális esetlegessége ellenére, véleményem szerint, tartogat olyan mozzanatokot, amelyek egy világos értelmezési keretben izgalmas kérdések feltevését teszik lehetővé közösségről, identitásképzésről, képviselőletről. A következő fejezetben erreszek kísérletet.

Az eset értelmezése

Ha megpróbálom egy tágabb elméleti keretbe helyezni a fentebb részletezett eseményeket, egy hármas összefüggés tűnik kézenfekvőnek. Úgy látom, hogy az eset három „szereplő” bonyolult viszonyrendszerén keresztül válik értelmezhetővé. Ez a *hatalom* (a megrendelő és a döntéshozó), a *kultúra* (a szakma) és a *társadalom* (közösség). Ez a hármas felosztás elég pontosan lefedi azt az erőteret, amelyben napjaink társadalmi cselekedetei értelmeződnek, természetesen más és más hangsúllyal és felbontással. Az értelmezett eset annyiban szerencsés, hogy mind a három aktor majdnem egyenlő arányban megnyilvánult benne, ugyanis az ők egymáshoz való viszonya, az egymás megnyilvánulásaira adott reakciói határozták meg az események lefolyását. A „hatalom” ebben az esetben a pályázat kezdeményezőjét és kiíróját, a városi önkormányzatot, elsősorban annak „arcát”, a város polgármesterét jelenti. A „kultúra” a szakmai zsűrit, illetve az esettel kapcsolatosan megnyilvánuló különböző újságírókat, közírókat, értelmiségieket, míg a „társadalom” a város lakóit, de leginkább a különböző online felületeken megnyilvánuló személyek sokaságát foglalja magában. Úgy gondolom, az eset külön-külön értelmezhető mindegyik aktor szemszögéből, az aktorok sajátos pozíciója, értékrendje, választása jól jelzi, hogy egy ilyen közösségi ügy milyen kényszerpályákon közlekedik, miközben mindegyik hozzáállást gondolhatjuk önmagában véve legitimnek. A következőkben megpróbálom külön-külön problematizálni mindegyik aktor megnyilvánulását, feltárva az anomáliákat, a kérdéses pontokat, ahhoz, hogy a végén egymásra vetítsem a gondolati eredményeket, annak érdekében, hogy a tanulmány címében jelzett kérdés is valamennyire választ kapjon.

A hatalom

Az eset bemutatásakor világosan jeleztem, hogy a szoborállítási kezdeményezője egy alapítvány, akivel egy szerződést köt az önkormányzat a szoborállítási procedúra lebonyolítása érdekében. Azért fontos tudatában lenni ennek az összefüggésnek, mert ebből fakad az esettel kapcsolatos első anomália. Ugyanis hiába van az Alapítvány központi szerepben, az egész ügy során egyáltalán nem látszik, nem lehet tudni, kiknek a szakértelmére támaszkodott a kiírás megfogalmazásában, a szakmai zsűri kiválasztásában, illetve a helyzet krízismenedzsmentjében sem vesz részt. A hatalom arca az egész folyamat során a város polgármestere, ő kommunikál a városlakókkal, csak a polgármesteri hivatal hivatalos fórumai működnek kommunikációs csatornaként, sőt

végig az önkormányzat s annak képviselője van döntési pozícióban, az általa megfogalmazott szempontok érvényesülnek a döntésekben.

De kit is képvisel a hatalom, mi határozza meg a hatalmon levő döntését, mi alapján dönt, mivel legitimálja döntését? Ezek a kérdések tulajdonképpen a modern hatalom problémáit jelzik. A modern társadalmakban a hatalom képviseleti jellegű, ő tulajdonképpen a többség megbízottja, meghozott döntéseivel őket képviseli, az ő érdekeiket szolgálja. Ez az eset is felfedi, hogy ez a viszony soha nem ilyen egyértelmű. Mindig egy többtényezős erőterben kell döntéseket hozni, a különböző érdekek, szempontok között egyensúlyozva. De mi jogosítja fel a döntésre a döntéshozót, azonkívül, hogy közösségi megbízatással rendelkezik, azaz, megkapta a felhatalmazást a közösségtől, hogy helyette döntsön, mindezt egy demokratikus hatalomgyakorlás keretén belül? Ez azért komoly kérdés, mivel a legtöbb döntés mögött olyan szaktudásra is szükség van, amellyel a közösségi vezetőnek nem kell rendelkeznie. Mivel nem rendelkezik, jó esetben másokhoz fordul, hogy begyűjtse azt a többlettudást, amely elengedhetetlen a döntéshez. De kire hallgat döntéseiben, kiknek a szakértelmére támaszkodik, kiknek a szempontjait részesíti előnyben?

A tulajdonképpeni kérdés ebben az esetben a következő: mennyiben szakma az államigazgatás? Milyen tudás legitimálja a döntéseket? Beszélhetünk szakmai autonómiáról ez esetben? A legtöbb döntés mögött ugyanis szaktudás van, de ezzel a szaktudással a közösségi vezetőknek nem kell rendelkezniük. A szakmai autonómia a külső behatásokkal szembeni függetlenségnek az előfeltétele. A „tudós” szakmák (mint a pedagógus, a jogász, az orvos stb.) autonómiájuk indoklásaiként azt hozhatják fel, hogy beiktatásukat hosszú, formális képzés előzi meg, amely megalapozza szakértelmüket.¹⁰ Ez a formális képzés teljesen hiányozhat az államigazgatásban dolgozók esetében, akik értékekre, közösségi elképzelésekre hivatkozhatnak döntéseiben, de szaktudásra nem, pedig nyilvánvaló, ahhoz, hogy egy politikai döntéshozó jól végezze munkáját, behatóan kell ismernie különböző szakmai jellegű – a jogi, közgazdasági és társadalomtudományi – tudáskorpuszokat. Eleve ez a hatalom képviseleti, azaz, a képviselt közösség, csoport érdekei, szempontjai érvényesülését szolgálja, mindezt a megadott törvényes keretek között, betartva a demokratikus döntéshozatal procedúráit.

Az elemzett eset kapcsán fontos megjegyezni, a kiinduló helyzetben az alapítványnak kellett rendelkeznie azzal a szakértelemmel, amely a szoborállítási procedúra elindításához szükséges. Hogy ez a szakértelem formálisnak bizonyult, azt az események menete jelzi, hiszen a későbbi döntések meghozatalában az alapítványnak látszólag már nincsen semmilyen szerepe. Innen derül ki, hogy igazi hatalmi, azaz döntési helyzetben a polgármester van, ő az, aki különböző érdekekre hivatkozva változtatni tud az események menetén.

Az első változtatás a közösségi médiából érkező visszajelzések következtében történt meg. Ekkor a polgármester „a lakosság véleményére” hivatkozik, aminek következtében meg is kapja a populizmus vádját, ahogy ő maga is elismerte a már említett nyilvános vita során. A populizmus Szergej Gurjev és Elias Papaioannou szerint a társadalmat két homogén és egymással antagonistikus ellentétben álló csoportra osztja:

10 | John A. Rohr: A szakmai etika problémája. In: *Közszolgálat és etika*. Szerk. Gulyás Gyula. Helikon Kiadó, Bp. 1997.

a „korrupt elite” és az „egyszerű emberekre”.¹¹ A populista az elitek értékrendjével szemben a népakaratra hivatkozik, a populista vezető vagy párt pedig önmagát nevezi ki a társadalmi többség, a nép egyedül méltó képviselőjének.

Úgy gondolom, az elemzett eset kapcsán csak megszorításokkal érvényes a populizmus vádja, hiszen a polgármester a döntése során nem állította egymással szembe az elitet (jelen esetben a szakmát) a népakarattal. Ugyanakkor döntését az első fázisban valóban a lakosság akaratának való megfelelés irányította, vagyis egy eléggé problémás tényező, hiszen „a lakosság véleménye” az adott esettel kapcsolatosan valójában csak a közösségi médiában megosztott kommentek sokaságát jelenthette, más felmérésre ugyanis nem történt utalás a döntéshozatal során. Csak valószínűsíthető, hogy a második változtatást ennek belátása, illetve a szakma felől érkező nyomás eredményezte. Így született meg végső soron az a kompromisszumos döntés, amelyben látszólag minden félnek érvényesült az akarata, de csak korlátozott formában.

Jelen esetben ezt a kompromisszumot tekinthetjük a hatalmon levő tulajdonképpeni tettének. Azt azonban fontos látni, hogy a kompromisszumos döntés kialakításában a hatalmon lévő nem a valódi problémák megoldására törekedett, hanem elsősorban a felmerült krízisek menedzselését tartotta szem előtt. Ha valóban meg akarta volna oldani a helyzetet, akkor szembe kellett volna néznie azzal, hogy már maga a pályázati kiírás is számos hibát tartalmazott. Ha pedig a városlakók akarata lett volna a mérvadó, akkor már a kiírás előtt meg lehetett volna kérdezni őket a szoborállítással kapcsolatosan. Ugyanakkor az is világos, hogy hiba volt egy felkért szakmai zsűri döntését külső nyomásra visszavonni, ez legfeljebb akkor legitim, ha komoly érvek merülnek fel a zsűri szakmaiságával kapcsolatban. Végső soron, a hatalom szempontjából az látszik, hogy egy kiinduló hibás döntés hogyan eredményez további felemás megoldásokat. Hogy ez ne történjen meg, nem az események eskalációját kellett volna követni, hanem a kiinduló helyzet átalakítását kellett volna kieszközölni.

A kultúra

Ha a fenti összefüggésben a hatalmon levő szakmai autonómiáját volt nehéz meghatározni, a „kultúra” összefüggésében a művészet autonómiájának a problémája az, amivel szembe kell nézni. Nem tartom szükségesnek belebocsátkozni a kultúra fogalmával kapcsolatos definíciós problémák rengetegébe. A kultúrafogalmunk ambivalenciákkal és ellentmondásokkal terhes, amiket nem az én tisztem itt feloldani.¹² Az esettanulmány vonatkozásában eleve csak a kultúra képviselőinek pozíciója a lényeges, a megnyilatkozásaikban, viszonyulásmódjaikban fellelhető érvek és értékek által kirajzolt kultúrafelfogás.

A kultúra képviselői két csoportba oszthatók. Egyrészt a szakmai zsűri tagjai tartoznak ide, név szerint: Bocskai Vince szobrászművész, Vetró András szobrászművész, Jánó Mihály művészettörténész, Bordás Beáta művészettörténész, Czimbalmos-Kozma Csaba városgondnok. Fontosnak tartom felsorolni a zsűri tagjait, ugyanis funkcióik, illetve ezeknek a funkcióknak a számszerű megoszlása jól jelzi, egy ilyen ügy kapcsán mit tart megfelelő szakmai tudásnak a pályázatkíró. A másik csoportba újságírók, a

11 | Sergei Guriev–Elias Papaioannou: The Political Economy of Populism. SSRN 2020/February 21.

12 | Lásd ehhez a problémához Márkus György: *Egy kultúra antinómiái* című tanulmányát. *Magyar Lettre International* 26. szám, 1997. Ősz. 1–7.

Transtex internetes portál által szervezett kerekasztal résztvevői, illetve az esettel kapcsolatosan íródó véleménycikkek szerzői tartoznak, akiknek legtöbbször hagyományosan értelmiséginek tekinthető.

Az egész pályázati kiírás a szakmaiság szempontjai szerint volt elképzelve: nyílt pályázat, a beérkezett pályamunkákat pedig szakmai zsűri bírálja el. A projekt problematikusságára a beérkezett kritikák és a pályázat felülbírlása hívta fel a figyelmet. Hisz innen vált aktuálissá a köztéri szobrok esetében különben is érvényes kérdés: kinek a szempontja kell, hogy érvényesüljön a köztéri szobrok esetében? Azok számítanak, akik esztétikai autoritásként tudnak fellépni, vagy azok, akiknek minden nap viszonyulniuk kell a szoborhoz, akiknek ízlését, világnézetét képviselnie kell a szobornak? Nem egy újkeletű problémáról van szó, Fülep Lajos esztéta már a 20. század elején kritikusan megfogalmazta véleményét a *Magyar szobrászat* című tanulmányában. Őt idézem: az emlékműszobrászat „a politika vagy a tömeg-sznobizmus szolgálatában állott és közben elfelejtette vagy soha meg sem ismerte a művészi feladatokat”.¹³ A művészi feladatokra koncentrálni művészet nem lenne más, mint az autonóm művészet, míg a politikai vagy a tömegsznobizmus szolgálatában tevékenykedő művészet a művészi önállóságát veszíti el. A megkülönböztetés mögött az a nézet áll, miszerint a művészet lényege szerint autonóm tevékenység, vagyis a művészek és az értelmezők szabadságát semmilyen „külső”, azaz morális, politikai, társadalmi indoklással nem lehet korlátozni. Egy műalkotáson nem lehet számonkérni, hogy mennyire segíti elő bizonyos politikai-társadalmi célok elérését. A műalkotások értelmezése és értékelése esztétikai igazolásra szorul. Esztétikailag sikeres műalkotások lehetnek etikai, politikai szempontból mélyen problémásak. Gondolok most Leni Riefenstahl *Az akarat diadala* című filmjére, amely úgy tud filmtörténeti remekmű lenni, hogy közben a náci rezsim egyik kurzusalkotása. Ahogy fordítva is érvényes az összefüggés: etikai, politikai szempontból sikeres, azaz valamilyen társadalmi küldetést teljesítő műalkotások könnyen lehetnek esztétikailag kifogásolhatóak.

A művészet autonómiájának gondolata szövődik tovább a zsűrinek a pályázat kezdeti visszavonására adott reakciójában is. „Nem volt helyes lépés engedni az utca nyomásának és új pályázatot kiírni” – állítja Vetró András szobrászművész, a zsűri egyik tagja.¹⁴ „Egy művész nem ereszkedhet le azok szintjére, akik nem próbálnak az alkotáshoz közeledni, mert akkor a művészet nem tud nevelni” – folytatja a gondolatot, amivel tulajdonképpen a német romantika zsenifogalmát aktualizálja. A művész művészetével a nép ízlése fölött áll, ezért tudja a népet nevelni, magához emelni. A nép kultúrája fölött ott áll az elit kultúrája, a populáris kultúra mellett a magaskultúra, amelyhez viszonyítva az előbbi úgy lehet felfogni, mint szegényes, fogyatékos pótlékot az igazi helyett. Kós Anna, a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem tanára véleménycikében a pályázat eredményének felülbírlásában egyenesen a szakképzett művészek társadalmi helyének a megkérdőjelezését látja bele, hiszen feladatukat bárki elláthatja. Ott, ahol a szavazatszám, az emberek elégedettsége, a népszerűség dönt, nem számít a szaktudás, feleslegessé válik az elit képzettsége – írja a szerző.¹⁵

13 | Fülep Lajos: *Magyar szobrászat*. Nyugat 1918. 10.

14 | Vetró András: Nem volt helyes lépés engedni az utca nyomásának (Petőfi-szobor-állítás Sepsiszentgyörgyön). *Háromszék*, független napilap, 2023. január 4, szerda. Sepsiszentgyörgy. (3szek.ro)

15 | <https://transtex.ro/velemeney/2023/01/17/petofi-szobor-vita-muveszet-kos-anna>

Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy Vetró András a zsűri egyik tagja, a többieket nem hallottuk hivatalosan megszólalni az esettel kapcsolatosan. Ezt azért tartom lényegesnek, mert a zsűri elviekben nem csak a magas művészet szempontjait képviseli, hiszen nemcsak szobrászok, hanem művészettörténészek is alkotják, sőt a városgazda is ott ült a soraikban, akinek a munkaköri leírásába elsősorban a városfelújítással, köztisztasággal, karbantartással kapcsolatos feladatok találhatók. Lehet szerencsésebb lett volna, ha a zsűri tagjai között még lett volna olyasvalaki, aki jobban képviseli a városlakók értékrendjét. Ennyiben a zsűriben a demokratikus képviselőt elve erősebben leképeződött volna.

A zsűri által képviselt álláspont nagyon szűkösnek bizonyul, ha a napjainkban egyre elterjedtebb köztéri művészet fogalmához viszonyítjuk. A köztéri művészet (angolul: public art) tulajdonképpen pont a köztéri szobrászat meghaladása érdekében jött létre. A köztéri szobrászatra ugyanis elsősorban a reprezentativitás és a tradicionális esztétikák működtetése jellemző. A köztéri szobor kiemelkedik a társadalmi jelenből, jelentését tekintve pedig statikus és autoriter, ezért előrevetíti a befogadók passzív szerepét. A köztéri szobor legtöbb esetben emlékműként funkcionál, ezáltal pedig a mindenkori hatalomnak ad lehetőséget, hogy az emlékművön keresztül magát ünnepelessen. Ezek az emlékművek ugyanakkor kiüresedett tereket hoznak létre, amelyek nem lehet közösségi életet folytatni. Összefoglalva: modernista értelemben a köztéri szobrászat olyan autonóm alkotásokat jelöl, melyeket a társadalmi valóságtól független művész saját formaesztétikai elképzelése szerint hoz létre. A köztéri művészet ezt a beállítódást próbálja meghaladni, elsősorban azáltal, hogy a művekben erős hangsúlyt kap a jelen(levőség) gondolata, aminek köszönhetően ezek a művek elsősorban az élményt és a személyes tapasztalatot részesítik előnyben. Egyszóval a közösségi jelleget, amelyre a nyitottság, a hozzáférhetőség, a részvétel, a befogadás jellemző.¹⁶ A köztéri művészet megpróbál rezonálni a társadalmi problémákra, helyspecifikus és kontextusfüggő, a közösség felőli visszacsatolás igényén alapuló tevékenység.¹⁷

Ezek a szempontok fel sem merültek a zsűri számára, mivel egy romantikus-modernista paradigmán belül értelmezték a köztéri szobrászat feladatait. Ahhoz, hogy maga a zsűri, de a pályázatkiíró is másként álljon hozzá a kihíváshoz, fel kellett volna tennie azt a kérdést, hogy a XXI. században mi is egy köztér funkciója. A jelentkező szobrászok pedig merészebb tervekkel kellett volna, hogy jelentkezzenek, kortárs esztétikák figyelembevételével kellett volna előállítaniuk szobor terveiket. Persze, ettől még kérdés marad, hogy ha már egy kevésbé formabontó alkotás is visszatetszést váltott ki a város hangosabb feléből, hogyan fogadtak volna a városlakók egy olyan műalkotást, amely valóban feszegetni próbálta volna a köztéri szoborállítás határait.

A társadalom

A sepsiszentgyörgyi köztéri szoborállítási projekt társadalmi háttéréről gondolkodva szintén anomáliák sokaságát fedezhetjük fel. Kezdetben szem előtt kellene tartani azt, hogy a szoborállítás a városnak szól, ennyiben a városlakók érdekeit szolgálja. Petőfi Sándornak eleve komoly kultusza van a székelyföldi magyar közösségekben,

16 | Vö. Zólyom Franciska: Nyilvánosság. A köztéri szobrászattól a társadalmi felelősségvállalásig. In: *Köztér. A megfigyelő lehetőségei*. Szerk. Szijártó Zolt. Gondolat Kiadó, Bp. 2011.

17 | Lásd Süvecz Emese: <http://www.intermedia.c3.hu/pst/public.html>

amit számos már eddig is létező szobor, illetve utca-, iskolaelnevezés jelez. Ez mindenképpen indokolttá teszi a szoborállítási kezdeményezést. És megint annál a kérdésnél vagyunk, amelyet az előző rész kapcsán fogalmaztunk meg: kinek van joga dönteni a szoborral kapcsolatosan? Azok dönthetnek, akik esztétikai autoritásként jönnek szóba, vagy azok, akiknek a szobor készül, akiknek a világnézetét képviselnie kell?

Az első lépés mindenképpen kimaradt a lehetséges ideális ügymenetből: a lakosság nem volt megkérdezve semmilyen szinten a szoborral kapcsolatosan. Sem a pályázat kiírása előtt, sem utána. Jó kérdés, hogy minden ügyben szükség van-e erre a lépésre. A közvetlen demokrácia legyen bármennyire szimpatikus, de két ponton mindenképpen korrigálásra szorul. Nagyon időigényes és költséges folyamatosan monitorozni a közvéleményt minden döntési helyzettel kapcsolatosan. Másrészt valóban léteznek olyan szituációk, amelyek eldöntéséhez speciális szaktudásra van szükség. Hogy hová kell hidat építeni egy folyón, az nem demokratikusan eldöntendő kérdés, hanem statikai, építészeti kihívás, amelyet a szakértőknek kell megválaszolniuk. Kérdés, hogy az esztétikai jellegű döntési helyzetek hová tartoznak? Elvileg egy közösség bízhatna a művészei ízlésében, és képviselhetne egy progresszív hozzáállást esztétikai kérdésekben. Ugyanakkor sok esetet tudunk, amikor bizonyos műalkotások, amelyek megjelenésük idején nagy elutasítottságban részesültek, később emblematikus művekké alakultak át, amelyekre egész közösségek büszkék. Ez történt a párizsi Eiffel-torony esetében, amelyet kezdetben a kor híres művészei is elutasítottak. De ez a viszonyulás fogadta a sepsiszentgyörgyi, 2001-ben állított, modern Szent György-szobrot is, amely a városban sokáig a gúny tárgya volt (ma is Sűsűnek nevezik a városlakók), majd idővel beépült a város ikonográfiájába. Ezek a helyzetek jelzik, hogy sok esetben az elutasítottság sem mérvadó valamilyen újítással kapcsolatosan. Ennek ellenére az ideális helyzet az, amikor a döntések a lakossághoz minél közelebb születnek meg, amikor a lakosság véleménye, elvárása minél alaposabban be van csatornázva a döntésekbe.

Ami igazán fontos kérdés ebben az esetben, hogy egy képviseleti, ugyanakkor erősen mediatisált demokráciában hogyan jeleníthetők meg a társadalmi igények, milyen következménye van a társadalmi differenciálódásnak, az ehhez a differenciálódáshoz kapcsolódó mediatisáltságnak, hogyan lehet vele számolni. Fontos újra kiemelni, hogy az elemzett esetünk szempontjából a „társadalom” az internetes nyilvánosságban jelen levő emberek sokaságát jelentette. Ezt mindenképpen anomáliának kell neveznünk, bármennyire megszokottá vált. A polgármester döntését a közösségi médiában, elsősorban a saját Facebook-oldalán megjelenő kommentek következtében változtatta meg. Ez mindenképpen egy szokatlan helyzet, amivel azonban már hosszú ideje számolni kell, amióta a társadalmi nyilvánosság terei egyre inkább az internetre és a közösségi média felületeire helyeződtek át. Egy nagyon eltérő módon értékelt folyamatról van itt szó. Számos szerző tekintett úgy az internetre, mint egy olyan helyre, amely a társadalmi nyilvánosság megújulásának a lehetőségét hordozza. Sokáig az volt a remény, hogy így nyerhetnek nyilvánosságot kevésbé ismert személyek és csoportok, ami által aktívan részt vehetnek a közügyek alakításában. Ugyanakkor nagyon korán megjelentek a kételkedő hangok is, ezek közé tartozik Jürgen Habermas, a társadalmi nyilvánosság fogalmának egyik kidolgozója, aki szerint az internet gyengíti a hagyományos médiumok teljesítményét, mivel az online világban az értelmiségiek megnyilvánulásai elveszítik fókuszteremtő

erejüket.¹⁸ Mások szerint az internet azért sem garantálhatja a társadalmi nyilvánosság megújítását, mert fragmentált, értelmetlen, indulatos vitákat gerjeszt, növeli a közélet széttöredezettségét. Zizi Papacharissi egyik tanulmányában bevezeti a nyilvános tér és a nyilvános szféra fogalmait. Ha nyilvános térként tekintünk az internetre, azt jelenti, hogy egy olyan külsődleges környezetként írjuk le, amely csak egy újabb lehetőséget, felületet képez a vitákhoz. A nyilvános szféra-ként felfogott internet azt jelentené, hogy az internet olyan viták kibontakozását képes elősegíteni, amelyek erősítenék a társadalmi nyilvánosság kibontakozását. Papacharissi szerint is ez a második értelemben felfogott nyilvánosság még várat magára.¹⁹

Mindenesetre kortünetnek tekinthetjük, hogy a polgármester döntését a közösségi médiában előforduló negatív kommentekhez igazítja. Ez ugyanakkor hatalmas torzítást is rejthet magában. Először is nem tudhatjuk, mennyien vannak a tiltakozók. Másrészt a tiltakozók megnyilvánulásait eleve könnyebb észlelni, hiszen akiknek esetleg tetszett a szoborterv, azok valószínűleg nem nyilvánultak meg annyira vehemensen. A tiltakozók eleve egy hangos kisebbséget szoktak lefedni a társadalomból. Másrészt, a kommentelés eleve indulatosabb megnyilvánulásokra sarkallja a résztvevőket, mivel a kommentelés teréből hiányoznak azok a fékező, csillapító tényezők, amelyek az offline vitatérben előfordulnak.²⁰

Érdekes megnézni az elutasító kommentek tartalmát is, ezeknek a tartalmaknak a jellegét és a szórását, amelyet egy elnagyolt tartalomelemzés is világosan felmutat. Ha Antal Árpád polgármester Facebook-oldalán a szoborüggyel kapcsolatosan megjelent posztok alá írt kommenteket tekintjük át, a következő kategorizálási lehetőség adódik: világosan látszik, hogy az elutasító, nagyon erős indulatokkal átitatott kommentek száma sokkal nagyobb, mint a támogató kommenteké. Ezek mellett előfordulnak viccelődő, gúnyolódó kommentek is, ami szintén jellemzi az internetes kommunikációt. Ha pedig az érvek szintjén vizsgáljuk ezeket a kommenteket, a következő helyzetre akadunk: az elutasító jellegű kommentelők elsősorban a nemzeti érzületükben érzik sértve magukat. A Petőfi-szoborra mint nemzeti szimbólumra tekintenek, a költőt pedig elsősorban forradalmárnak tekintik, ezért várják el, hogy szabadságharcos-szimbólumok vegyék körül. Kifogásolják a szoboralak soványságát, szerintük ez a Petőfi egyáltalán nem hasonlít az eredeti Petőfire, nem hiteles. Ez azért érdekes elvárás, mert lehet tudni, hogy Petőfi Sándorról csak egy rossz minőségű kép, egy dagerrotípiya maradt fel. A hitelesítő kép ennyiben maga is hitelesítésre szorul.²¹ Jól látszik, hogy ebben a helyzetben a hitelesítő instancia maga a Petőfi-kultusz, az abban megképződő Petőfi-kép válik valósággá, egy eleve konstruált és elsősorban a társadalmi képzelőerő által kialakított valóság, amelyet még a művészi képzelőerőnek sem szabad felülírnia. Ehhez képest a támogató jellegű kommentelők szerint van jogosultsága annak, hogy az idealizált hősök más fényben is megmutatkozzanak. Egy vékony alkatú ember is lehet nagyszerű költő, lángész, forradalmár. Továbbá, némelyikük szerint egy klasszikus

18 | Habermas ezt a véleményét egy díjátadás alkalmával fejtette ki 2006-ban. Beszédének részletei elérhetők a <http://www.signandsight.com/features/676.html> oldalon.

19 | Zizi Papacharissi: A virtuális szféra. *Médiakutató* 2003/tavasz 121–137.

20 | Lásd ehhez: Tamás Dénes: A komment az idő mocska. *Korunk* 2017/8 3–9..

21 | Ezt a problémát Hans Belting tárgyalja *A hiteles kép* című művében. Hans Belting: *A hiteles kép*. Atlantisz Kiadó, Bp. 2009.

szobor nem is találna a tömbháznegyedbe, ahová az eredeti tervek szerint fel akarták állítani a szobrot.

Ha a szoborállítási projekt „társadalmi” vetületét vizsgáljuk, egyszerre akadunk komoly társadalomfilozófiai kérdésekre, ugyanakkor sokkal gyakorlatibb megközelítések is felmerülnek. A legnehezebben megválaszolható kérdés, hogy milyen állapotban akadunk közösségeinkre, amikor valamilyen közösségileg értelmezhető tett vonatkozását próbáljuk felderíteni. A szociológusok már a XIX. század közepétől megpróbálnak válaszolni erre a kérdésre, kezdve Ferdinand Tönnies a közösség és a társadalom között megvont különbségtételétől,²² folytatva Max Webernél a közösség és a társulás szembeállításával,²³ el a különböző, a modern társadalmak leírásával foglalkozó elméletekig, amelyek nagy része a közösség elvesztéséről, a közösségi működés megszűnéséről tudósít.²⁴ Jó kérdés, hogyan őrizhető meg a közösségiség szempontja egy egyre individualistább világban, amelynek keretrendszerét mégis leginkább a tömegtársadalom elméletei írják le. Ahogy számolni kell azzal is, hogy ebben a változásban milyen szerepe van a médiának, azon belül a közösségi médiának, amely alapvetően írja át azt a tudást, amelyet eddig a média és a társadalom viszonyáról összegyűjtöttünk. Természetesen itt nincs lehetőség mélyebben belemenni ezekbe a kérdésekbe, csak jelezni akartuk, hogy a szoborállítási projekt végső soron a közösségről, a közösségi identitás építéséről szól, ezért fontos látni, hogyan van jelen, hogyan valóságosul a közösség eszméje magában a projektben. És az látszik, hogy ez az építkezés kezdetben teljesen a kulturális elit, illetve a hatalmon levők ügye, majd egy kényszerű fordulatot láthatunk a közösség irányába, amikor a közösségnek egy nagyon részleges megnyilvánulása (a közösségi médiában megnyilvánuló emberekre gondolok) hatással lehet az ügy menetére, ahhoz, hogy végül ez is felülíródjon, és az egész ügy egy, csak a hatalmpolitika terminusaiban értelmezhető döntéssel (a polgármester kompromisszumos döntésével) záruljon.

Összefoglaló

Modern társadalomban élni nem egyszerű dolog. Modern társadalmon belül közösséget építeni szintén nagyon összetett szempontok figyelembevételét jelenti. Egy közösségi szoborállítási projekt – úgy gondolom – önmagában sok mindent fel tud fedni egy ilyen építkezésnek a nehézségeiről, buktatóiról. Egy ilyen ügy egyszerre vizsgálható a hatalmon levők, a döntésképes aktorok, az alkotók, azaz a kulturális elit, illetve a közösség oldaláról. A sepsiszentgyörgyi szoborállítási projekt számos anomáliát felfedett az idekapcsolódó tényezők vonatkozásában. Az alapvető kérdés azt hiszem egyértelműen megválaszolatlan. Kinek és milyen szempontok alapján kell döntenie egy, a közösség számára fontosnak vélt szobor felállításával kapcsolatosan? – ez az eldöntendő probléma. A probléma gyökerénél a modern társadalmak működtetésével

22 | Vö. Ferdinand Tönnies: *Közösség és társadalom*. Társadalomtudományi Könyvtár, Bp. 2004.

23 | Vö. Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1967.

24 | A következő művekre gondolok: Raymond Plant: *Community and Ideology. An Essay in Applied Social Philosophy*. Routledge and Kegan Paul, London–Boston 1974; Ralf Dahrendorf: *Society and Democracy in Germany*. Weidenfeld & Nicolson, London 1968.

és a közösségi identitás építésével kapcsolatos feszültségek sokaságára akadtunk. Nem mintha ezt a kérdést régebb, más társadalmi feltételek között sokkal könnyebb lett volna eldönteni, bár voltak korok, amikor a megrendelő szempontja teljesen elégséges volt a kérdés megválaszolásához. A modern tömegdemokráciákban azonban a hatalmon levőnek már nincs ilyen kitüntetett pozíciója, döntésében egyszerre kell a tömegigényt, illetve a szakmaiság szempontjait is figyelembe vennie, mindezt úgy, hogy a különböző érdekek között is közvetítenie kell. A különböző autoritások igényei között nehéz, de nem lehetetlen lavírozni. Ami valószínű jobb megoldást szülhetett volna az adott esetben, az a több párbeszéd. Párbeszéd a hatalmon levők és a közösség között, párbeszéd a kulturális elit és a közösség között. Ezek a párbeszédok közelebb vihették volna a közösséghez a szoborállítás ügyét, ahogy realisabb lehetett volna az a közösségi igényekkel kapcsolatos kép is, amelynek alapján a hatalmon levő meghozta kompromisszumos döntését. De az iskolai képzésben hiányzó esztétikai nevelést is felfoghatjuk a párbeszéd egy formájának, amelynek hatására az emberek számára a szokatlanabb formai megoldások elfogadottabbá válhatnak. Hiszen mi építhetné jobban a közösséget, mint a párbeszéd? Ami mindenféle jó közösségi működés előfeltétele. Ez is lehetne a sepsiszentgyörgyi szoborállítási eset legfontosabb tanulsága.

Who Owns Petőfi? On Some Problems of Public Sculpture

Keywords: public sculptures, power, culture, society

The study deals with a case of public sculpture in Sfântu Gheorghe. The case focuses on a sculpture competition announced by the Municipality of the City of Sfântu Gheorghe in connection with the Petőfi Memorial Year. The statue competition triggered a major public debate that went beyond the city's boundaries. This paper attempts to develop a framework of interpretation and to interpret the case from the point of view of those in power, the representatives of culture and society, the community. The central proposition is this: starting from how we erect public sculptures, we also get an answer to how a local community functions. This paper seeks to reveal the anomalies of this functioning and to provide a framework for interpreting them.